

Rudolfe,

dostal se mi poněkud opožděně a bohužel jen náhodou do ruky text našeho třetího kolegy, s nímž jsme až dosud pěstovali tyto DIALOGY; tento text je nadepsán „Místo Dialogů“. Rozmýšlel jsem se, mám-li navzdory tomuto nadpisu zařadit jeho plné znění do květnových Dialogů. Naznačeným, ale přímo nevysloveným smyslem Tesařova textu je, zdá se mi, skoncování se vzájemnou „dialogickou“ korespondencí; nasvědčuje tomu jednak to, že mi o sobě už dlouho nenechal vědět, že neudělal (pokud jde o DIALOGY) to, co bylo domluveno, a naopak udělal něco, co nebylo domluveno, a posléze i okolnost, že text, v jehož druhé polovině polemizuje se mnou (mírně řečeno), nepovažoval za nutné mi vůbec dát nebo poslat. Nakonec jsem se však rozhodl tak učinit, neboť mlčení, i když by se mi po některých stránkách zdálo nejvhodnější reakcí, by mohlo být vykládáno tím, že se cítím uražen, tedy nikoli věcně. Pociťuji tak nezbytnost nějak exponovat celou situaci, aniž bych ji jakkoliv posuzoval do roviny, kde by už nemohla být napravena. I v minulosti jsme říkali partnerům v dialogu: náš rozhovor je otevřen každému, kdo se z něho sám nevyloučí. A protože zatím nemám jistotu, že se Jan Tesař rozhodl dialog se mnou dál nevést, беру jeho příspěvek jako jen trochu nezvyklou formu účasti na pokračujícím rozhovoru. A zařazuji jej do květnových Dialogů jako text, k jehož některým partiím se hodlám vyslovit sám a k jehož některým partiím nebo celku by se mohli vyslovit jiní (zvu je k tomu).

Tvůj Ladislav

Odpověď a komentář k „ne-dialogu“ dr. Jana Tesaře

1. Dr. Tesař napsal, že „čeká již pět měsíců“ na mé kritické připomínky k jeho úvaze pro benátské Biennale; dodnes se jich (po dalších 7 měsících) nedočkal. Chtěl bych uvést na svou omluvu, že jsem se nedomníval že by právě na mé připomínky čekal. Jednak mi to neřekl (a napsal to ve svém „nedialogu“ až tak pozdě a navíc ani tento text mi nedal, já k se k tomu ještě vrátím), jednak mi svůj příspěvek pro Benátky nedal ani nepůjčil, takže jsem jej dodnes nečetl. Jsem velmi ochoten připustit, že neznalostí zřejmě tak významného textu jsem už i tak potrestán, ale nemohu se smířit s myšlenkou, že by mne dr. Tesař mohl za tento nedostatek právem peskovat, když pro to, abych mohl svatou povinnost (svou splnit, neučinil ani takovou maličkost ze své strany, že by mi svůj text alespoň na nějakou kratší dobu půjčil.

2. Situace s textem „Místo Dialogů“ je obdobou zmíněného případu s Tesařovým textem pro Benátky. Zřejmě na doklad, že nejde o pokračování v „dialogích“, mi dr. Tesař ani tento text nedal. Teprve po třech měsících jsem tento „nedialogický“ text dostal docela náhodou do ruky od osoby, která nebyla pověřena, aby mi jej předala nebo jenom ukázala (nyní jsem se na to znovu zvlášť dotázel, když mi dr. Tesař při náhodném setkání řekl, že mi text po této osobě poslal). V první reakci po přečtení jsem se rozhodl okamžitě napsat své stanovisko. Pak, podporován zvlášť svou ženou, jsem se pomalu klonil k názoru, že by bylo lépe nejdříve s dr. Tesařem o věci promluvit – resp. počkat, zda se on sám k tomu nějak nepostaví nebo nevyjádří. Odložil jsem svou odpověď a čekal jsem, až se autor textu někdy zastaví; to se nestalo, ač to bylo domluveno a ačkoliv to bylo nutné, měla-li spolupráce na „Dialogích“ pokračovat. Připravil jsem ještě (sám červnové číslo a počkal dva prázdninové měsíce, po nichž jsme spolu s ing. Bařkem sestavili číslo zářijové. Až v říjnu jsem se – náhodou, jak uvádím – s dr. Tesařem setkal:

dal mi jednoznačně na srozuměnou, že text „Místo dialogů“ v žádném případě není okamžitým výronem nějaké polemické rabies a že je míněn jako konec přátelských vztahů. Měl-li jsem na počátku chuť k odpovědi, nyní mne dokonale opustila. Mám zvyk vést spory pouze s lidmi, kteří mi, za to stojí a kteří o to stojí. Dr. Tesař zřejmě (zcela o mou odpověď nestál) ačkoliv sám text by to několika svými místy připouštěl). Bylo – a i nyní je – mi lhostejné, jak se budou někteří lidé dívat na to, že zůstávám dr. Tesařovi svou odpověď dlužen. Trochu na rozpacích jsem ovšem zůstával, nebude-li dr. Tesař mé neodpovídání počítovat jako x urážlivé. V tomto měsíci jsem se však dozvěděl, že téměř celá veřejná korespondence, vyvolaná Tesařovým dopisem Hájkovi, byla vydána mezitím v zahraničí (anglicky a francouzsky). Měl jsem pak příležitost si přečíst vydané texty v anglickém překladu (text) „Místo dialogů“, jak jsem zjistil, v řadě míst proti originálu zmírněn; nevím však o tom, že by i doma tento zmírněný text nějak koloval). Tím bylo pro mne rozhodnuto: nyní již nemohu neodpovědět.

3. Dr. Tesař píše: „Dr. Hejdánek se snaží vyrovnat si se mnou účty za něco jiného, než je můj dopis Hájkovi. To je jednak známo, jednak k mé výhodě zřejmo“. Tato Tesařova insinuace mne nutí, abych objasnil, proč jsem měl za nutné se od jeho dopisu profesoru Hájkovi distancovat. Jednoho dne se totiž dr. Tesař u nás zastavil a sdělil mi, že napsal polemický dopis; dal mi velmi špatnou a trochu pomačkanou kopii a požádal mne, abych ji dr. Hájkovi příležitostně dal. Vyslovil jsem své pochybnosti nad vhodností této formy, ale nakonec jsem úkol na sebe vzal: měl jsem v úmyslu text (který jsem pořádně přečetl až po Tesařově odchodu) přepsat a Hájkovi dát originál tohoto dopisu. Pak jsem však zjistil, že text už koluje mezi některými mými známými. Jeden z nich měl dokonce po ruce dost pěknou kopii, kterou mi ochotně vyměnil za onu špatnou, takže mi ušetřil práci. Předával jsem tedy dr. Hájkovi jako tehdy spoluhlavčímu Tesařův text, přičemž naše spolupráce, názorová blízkost a přátelství s dr. Tesařem byla tehdy dobře známa. Kromě toho jsem způsob (či spíše nezpůsob) Tesařova útoku považoval za nešťastný, a to hned v několika ohledech.

Dr. Tesař možná vůči mně zatrpkl, protože očekával, že ho v jeho útoku na dr. Hájka loajálně podpořím anebo že alespoň zůstanu stranou. Byl to mylný odhad. Dr. Tesař se se mnou neradil o svém připravovaném útoku; necítil jsem se ničím vázán. Napsal jsem proto v jednom „Dopise příteli“, co se mi nelíbí na Tesařově dopise; ale hned v následujícím „Dopise příteli“ jsem napsal, co se mi nelíbí na Hájkově interview (jímž byla Tesařova polemika vlastně vyvolána).

(Mimochodem je dost zajímavé, že právě tento text, kritický vůči Hájkovi, nebyl v zahraničí v onom souboru otištěn, ačkoliv tam věcně náleží daleko spíš než dopis o Tesařovi). Mé výtky Tesařovi směřují vesměs k formálním nedostatkům; neváhal jsem napsat, že názorově v mnoha bodech s Tesařem souhlasím. To je ostatně můj dojem i nyní; marně hledám podstatu sporu, do něhož se dr. Tesař tak nutí. Produkt své zuřící polemiky zavěsil na velmi pochybných pokrouceninách úlofků mých formulací. – Jinak prohlašuji, že nemám tušení, proč vlastně jsem si měl chtít s Tesařem vyrovnat účty. Jeho poznámku si nedovedu vysvětlit jinak, než že mi nejspíš něco provedl, aniž jsem se o tom dozvěděl nebo aniž jsem si toho všiml, a čekal na mou odvetu tak napjatě, že při první příležitosti ji viděl v něčem, co bylo motivováno docela jinak. Své motivy jsem otevřeně vylíčil; chce-li dr. Tesař hledat jiné, pak vypovídá o sobě a nikoliv o mně.

4. V Tesařově textu je celá řada výroků, k nimž se nemohu a tedy nebudu vyjadřovat. Dr. Tesařovi „přirozeně“ napadá mé jméno, když je řeč o „nedůslednosti a plytkosti českého myšlení“; považuje za zadostiučinění, že můj text je „tak špatný“. Mé stanovisko označuje (přímo klasifikuje) jako „prázdné žvanění“, navíc konzervativní. A nepovažuje mne za svého představitele či mluvčího (rozumí se v rámci Charty); ostatně „v kolika případech“ jen čerpám „z větrů kolem nás vanoucích“ jakousi „axiologii“ a zapomínám ji „důkladně proklepat“. Zcela opačně hodnotí dr. Tesař výkony své: vůbec rád v textu doprovází to, co říká, také ještě svým vlastním komentářem. Ani to nebudu komentovat. Přidržím se raději věci, mohu-li tak nazvat to, z čeho se dr. Tesař pokusil udělat kuličku.

5. Dr. Tesař praví: Jádrem Hejdánkova dopisu je jedna věta: „Čs.zákony ve své většině nejsou „špatné“. Tím ovšem mou formulaci nejen vytrhuje z kontextu, ale polemizuje pak s jedním úlohem tak, že rozvádí zamčený úlohem druhý (a kombinuje to se soustavným převáděním řeči na něco jiného, tj. posouváním tématu). Jako historik dobře ví, že tímto způsobem lze bít a eventuálně ubít každého. Kontext mého výroku je zcela jednoznačný: interpretuji jednu ze zásad Charty, totiž zásadu zákonnosti a respektu k zákonům. Výslovně říkám, že – na rozdíl od univerzalistické zásady respektu k lidským a občanským právům – je tato druhá zásada společensky a politicky podmíněna. Stejně výslovně říkám, že si uvědomuji meze a problematičnost této druhé zásady. Nicméně zdůrazňuji, že Charta od počátku vyhlásila svůj úmysl setrvat v přísně zákonných mezích; to že neznamena nějaké konzervování statu quo, ale že existují zákonné cesty, jak upravovat existující zákony (jako příklad uvádím aktuální nutnost úpravy celé řady zákonů včetně samotné Ústavy v důsledku ratifikace obou mezinárodních konvencí, tj. tzv. vyhlášky č. 120/76). Poté následuje inkriminovaná formulace, která však má své pokračování ještě v rámci jedné věty: „Naše československé zákony ve své většině nejsou špatné a je dobře možné z nich vycházet; jejich formulace jsou však často nevyhovující, tj. jsou příliš „gumové“, nepřesné, víceznačné – a mají příliš mnoho ještě gumovějších výjimek.“ Můj další výklad potom pokračuje poukazem na „daleko vážnější“ nedostatek, že se „fakticky málo dbá na jejich dodržování“ a na jejich rovnou aplikaci pro všechny občany. A nakonec se zmiňuji o mezích zmíněné zásady dodržování zákonnosti ze strany občanů; připouštím jako oprávněnou (byť ve výjimečných případech) metodu tzv. občanské neposlušnosti. Ihned však podotýkám, že pak musí jít o jinou občanskou iniciativu, která opouští (nebo se vůbec nedovolává) základnu Charty 77. (A pak následuje ještě malé logické rozlišení: ani každá aktivita zákonná ještě není a nemůže být chápána jako aktivita chartistická.)

6. Každému, kdo hledí ke smyslu toho, co jsem napsal (a nehledá jen hůl na předem vyhlédnutého psa), musí být proto jasné, že 1. nemluvíme o čs. zákonech „vcelku“, ani o „čs. právním rádu“, ani o oficiální koncepci právního rádu jako „nástroje politiky strany“, ani o „stavu takřka všeobecné nezákonnosti“ (který bych snad popíral) atd. atd., na což všechno dr. Tesař soustavně převádí řeč, nýbrž docela naopak v jednotlivých zákonech (píšu o „většině zákonů“, nikoli o zákonech vcelku, právním rádu atd.); 2. i o těch zákonech, které „nejsou špatné“, říkám, že jsou gumově formulovány, tedy že nejsou všestranně dobré, ale že jejich často nevyhovující formulace musí být vylepšena; 3. jsou málo dodržovány a zejména státní orgány jich užívají selektivně, tj. neaplikují je stejně na všechny občany, tedy že o faktické

nezákonnosti i o tom, že je gumovými formulacemi nejen umožňována, ale úmyslně zajišťována, také vím; 4. že výslovně říkám, v jakém smyslu a v jakém rozsahu považuji většinu zákonů za „nikoliv“ špatné, totiž že „je dobře možné z nich vycházet“) a nikoliv u nich zůstat a s nimi se spokojovat); že tuto zásadu dodržování zákonnosti vidím jako společensky a politicky podmíněnou.

7. Srovná-li kdokoliv ze soudných čtenářů nikoliv vnější podobu mých formulací s formulacemi Tesařovými, ale věcný smysl toho, co říkám já, s věcným smyslem toho, co říká Tesař, pak kromě rozdílů v důzdech najde rámcovou totožnost obojího přístupu. Když se dr. Tesař brání proti tomu, že v některých polemikách je vyvoláván dojem, jako by vyzýval k nedodržování zákonů, a když připouští, že opozice v zemích, jako je naše (Tesař mluví o „bolševických zemích“), kde se oficiální propaganda dovolává humanistických a demokratických principů, může „vystupovat jako síla nejen zcela legální, nýbrž, zachce-li se jí, též jako zcela legitimní“, potvrzuje tím jenom mé hodnocení zdánlivosti sporu.

8. Sám jsem ve zmíněném polemickém ~~mmmm~~ dopise sice nemluvil o tom, nač dr. Tesař klade zvláštní důraz, totiž o onom „naléhání, nepřístojném tlaku opozice“ na mez legality a na rozšiřování jejího prostoru (zatímco etablovaná moc ji chce z tohoto území vytlačit a dokonce si přeje, aby se uchýlila pod zem); ale v jiných svých textech o tom píšu a s Tesařovým pojetím rámcově zcela souhlasím. Rozdílné by se ovšem ukázalo naše hodnocení jednotlivých případů a vhodnosti jednotlivých postupů v konkrétních situacích. Ale polemika byla vedena v rovině obecné, a tam vidím pouze shodu. Jde-li o otázku politické opozice, pak naprosto souhlasím s tím, že slovní odvolávání na zákony nestačí a že je nutno vyvíjet soustavný „pozitivní tlak“ k překonávání „totalitní diktatury a k vytváření občanské společnosti“, že „od solidarizačních akcí ve prospěch obětí justiční zvrůle“ je nutno „postupně a podle sil přecházet k podnětům k legislativním úpravám, ale také dokázat vyvíjet pozitivní tlak k realizaci takových úprav“. Jde jen o to, že Charta 77 ve svém ustavujícím dokumentu veřejně vyhlásila, že nechce být takovou „politickou opozicí“.

9. Nakonec se tedy zdá, že spor mezi stanoviskem dr. Tesaře a stanoviskem mým je pouze v chápání tohoto základního charakteru Charty 77. Je známo, že někteří signatáři jsou přesvědčeni, že formulace prvního dokumentu Charty 77 je třeba chápat jako taktickou kamufláž, že však ve skutečnosti Charta takovou politickou opozicí jest. (Už jsem se v jednom z dopisů příteli zmiňoval o tom, jak se s touto koncepcí setkal loni při své návštěvě v Československu Tom Stoppard a jak o tom pak referoval. Jsou to zejména marxističtí historikové, kteří mají sklon takto „reálně-politicky“ uvažovat a přitom podceňovat význam zásad a principů, které mají vždy za ideologickou zástěrku konkrétních, omezených zájmů. Dr. Tesař však končí svůj text výslovným souhlasem s mou tezí, že „i kdyby jen jeden jediný signatář Charty odmítal širší zaměření Charty, než jak je vymezeno jejím úvodním dokumentem, bylo by nutno jeho názor respektovat“. V takovém případě však, dodává dr. Tesař, by bylo nutno „vytvořit něco nového“. Takže v tom je opět shoda; já se sám už přes rok snažím dokázat, že Charta nestačí, protože svou podstatou je institucí, resp. společenstvím s nekonečnými cíli, zatímco my potřebujeme vytvořit celou řadu forem občanských iniciativ, majících omezené, ale velmi konkrétní a praktické cíle. Spor tedy je pouze v tom, že dr. Tesař by chtěl Chartu

vnitřně proměnit a posunout na rovinu zápasu politických sil, kdežto já to zásadně odmítám. Že to odmítám, je však dr. Tesařovi známo dlouho předtím, než se na mne rozezlil. Proto dost dobře nemohl změnu svého osobního vztahu ke mně zdůvodnit tímto jediným věcným rozporem a musel vykonstruovat něco umělého, nač by mohl svůj útok zavěsit a vyhlásit tak svůj rozchod se mnou. Jinak ovšem je kuriózní, jestliže – jak se ukazuje – jediným reálným důvodem toho, proč mne dr. Tesař začal odmítat jako „svého mluvčího“ (ačkoliv předtím mé jmenování i mne osobně již ve funkci významně podporoval), je to, že se chci držet institučního textu Charty. Uznává, že třeba i „jen jeden jediný signatář Charty“ by právem mohl trvat na nerozšiřování (spíše nepřesouvání) zaměření Charty, ale na mluvčích by chtěl požadovat, aby takových signatářů nedbali?

10. Ačkoliv jsem se k této věci již jednou vyslovil, mám za nutné to opakovat při každé vhodné příležitosti: Charta nemůže a nesmí být proměňována v opoziční politické hnutí, v politickou organizaci, v politickou (myslím mocensko-politickou) sílu, protože

1. v současné fázi by to byl nutně její konec jak z vnějších, tak z vnitřních příčin;
2. jednak v přítomnosti by přestala poskytovat platformu, kterou by uznávaly všechny opoziční proudy i jinak formovaná ohniska resistance, jednak – a to zejména – do budoucna by neobyčejně ztížila (proti nyní otevřeným možnostem) zachování a rozšiřování základního společenského konsenzu, což představuje jeden z podstatných pilířů vybudování skutečné společenské integrity (úkol, kterého na delší dobu nebylo dosaženo v českých zemích od dob tzv. první reformace).

V tom, co Charta již téměř po dva roky dělá, plní své nejvlastnější poslání a nezůstává mu co do povahy nic dlužna; tím samozřejmě neříkám, že by leccos nemohla dělat lépe. Občas se opakující kritiky že se ve svých dokumentech a sděleních etc. příliš zabývá sama sebou, jsou jen z malé části oprávněné. Charta 77 představuje mimo jiné jak pro domácí, tak pro zahraniční veřejnost jakýsi lakmus, na němž se výrazně projevuje povaha současného československého režimu. Chce-li někdo zjistit, zda daný roztok má povahu zásady nebo kyseliny, musí dočasně pozorovat lakmusový papírek. Kritika, že by měl svou pozornost upřít raději na roztok samotný je pochopitelně scestná. To, čeho se režim dopouští vůči signatářům Charty, lze daleko snadněji sledovat a kontrolovat než to, čeho se dopouští vůči tisícům bezejmenných občanů, kteří namnoze již ztratili důvěru, že by jim mohlo být pomoheno, nebo kteří mají za to, že by si svou pozici mohli jen zhoršit, kdyby svůj případ zveřejnili (dokonce pak prostřednictvím Charty). Otevřená přihláška k zásadám Charty 77, již je podpis jejího ustavujícího dokumentu, představuje také ochotu a závazek, poskytnout ke zveřejnění všechny významné detaily konkrétních forem represe, již je vůči signatáři ze strany mocenských orgánů, ze strany zaměstnavatele či společenské organizace atd. užito.

11. Jan Tesař ironizuje jednu mou výtku (či spíše jen kritickou připomínku) jako „kuriózní“ a po svém ji formuluje tak, že mu vytýká, že „ve svém dvoustránkovém dopise prof. Hájkovi nevytyčuje žádný program“. Nic takového jsem mu však nevytýkal. Jestliže někdo podnikne tak prudký výpad a používá tak silných slov, jako to učinil dr. Tesař v dopise Hájkovi, pak je vždy na místě prozkoumat, z jakých pozic tak činí, tj. jaké jsou jeho vlastní pozitivní představy, na nichž je jeho kritika založena. Nemám vůbec v úmyslu tvrdit, že ten kdo si sám neví rady, nesmí kritizovat ty druhé, kteří si rady vědí nebo si to alespoň myslí či to dokonce jen předstírají. Na

logické rozpory kupříkladu může poukázat i ten, kdo sám svou vlastní koncepci nemá; k tomu má plné právo. Ale vášnivost a vehemence Tesařova útoku musela mít nějaký motiv. Proto je nutné na prvním místě prozkoumat, zda jde o motiv věcný nebo osobní. Tak jsem postavil otázku: „Co vlastně říká Jan Tesař pozitivně?“ A konstatoval jsem pak, že „to je hodně skrovná základna pro nějaký politický program, a o nic větší základna pro jakoukoliv kritiku jiného programu nebo stanoviska“. Nemluvil jsem tedy o tom, že dr. Tesař do svého útoku nezařadil programový oddíl, nýbrž že z těch několika programových formulací, které tam přece jenom čtenář najde (a které tam z povahy věci nutně musí být a měly by být dokonce v podstatnější míře již pro lepší srozumitelnost kritických pasáží), lze vysoudit programovou chudobu Tesařovy pozice. Připouštím ovšem, že své pozitivní řešení dr. Tesař vyjádřil jinde; bohužel mi to uniklo. Jsem mu proto zavázán, že na závěr své polemiky se mnou přece jenom dva programové odstavce zařadil.

12. Dr. Tesař začíná s tím, že platonické výzvy k dodržování zákonů nic neřeší, i když připouští, že „překonání stavu nedostatečné zákonnosti může být...možnou cestou k překonávání totalitní diktatury a k vytváření občanské společnosti“. Proto doporučuje „pozitivní tlak opozice“, která by nejenom dávala podněty k potřebným legislativním úpravám, ale která by právě dokázala „vyvíjet pozitivní tlak k realizaci takových úprav“. Dr. Tesař poté odkazuje na svou úvahu pro benátské Biennale a k blíže nevymezeným návrhům „konkrétních aplikacíx toho, co nazývá politikou pozitivního přístupu opozice k problémům společnosti za odumírajícího totalitarismu“. Z toho si sice nelze mnoho vybrat, ale přece je v tom alespoň něco málo. Mám především námitku proto vzbuzování dojmu, že jde v současné době o „odumírání totalitarismu“. Termín odumírání sugeruje, že příčiny jsou jaksi vnitřní, vitální, resp. morbidní povahy. Ale všichni víme, že na tyto své vnitřní choroby totalitní společnosti „umírají“ od svého začátku a že toto „umírání“ může trvat víc než půl století (a pravděpodobně třeba i několik století, kdyby k tomu nepřistoupilo něco dalšího). Hlavní a nejtěžší nesnáze totalitních společností mají své zdroje mimo ně samotné. Vnitřní „vývoj“ těchto společností jen z menší části vyvěrá z domácích pramenů, ale má svůj nepřekročitelný rámec v nezbytných a nevyhnutelných reakcích totální moci na vnější, tj. především mezinárodní situaci. Uvnitř tohoto rámce nepochybně velmi záleží na občanských iniciativách, na rezistenci a společenskému protitlaku, na vůli k odporu a na promyšlenosti opozičního postupu. K podstatným rysům tzv. totalitarismu náleží jednak mocenský monopol, hlavně však pohotovost k násilnému, mocensky direktivnímu řešení všech konfliktních a rozporných situací, které by mohly aktuálně nebo potenciálně totální panství ohrozit. Proto není v totální společnosti žádného místa pro opozici; každý zárodek možné opozice je ihned zničen nebo potlačen. Výjimku může dočasně vyvolat v život vhodná mezinárodní situace. Její vhodnost anebo nevhodnost musí být odvažována takřka na lékárnických vahách. Vůbec neplatí, že nějaký velký tlak zvnějška by musel vždycky usnadňovat existenci opozičních sil; takový tlak nesmí být příliš malý, ale nesmí být ani příliš velký. Nesmí být také příliš přímý ve své podpoře, i když na druhé straně nesmí být ~~mmmm~~ od podpory určitých opozici příznivých skutečností zcela oddělen. Vyloučíme-li těžkou ozbrojenou konfrontaci, která by dnes znamenala děsivou katastrofu s hekatombami mrtvých, jsou takové lékárnické posuny, jež si vyžadají dlouhé roky vytrvalé, promyšlené a vskutku koncepční politiky ve světovém měřítku, jedinou reálnou perspektivou. Totalitarismus nám neodumře, a to tím spíš, že není fenoménem vyhrazeným pro jednu část světa, ale že tendence k němu jsou

celosvětové a že ohrožují dokonce i nejtradičněji demokratické společnosti. Budou-li vnitřní opoziční tlaky příliš silné nebo náhlé, budou nemilosrdně rozdraceny – stejně tak, jako když budou příliš slabé nebo sporadické. Budou-li vnější tlaky příliš programově plánované a adresné, vyvolají jen tužší represi uvnitř. Totalitní moc je vždycky nakloněna k vytvoření „čínské zdi“ kolem své državy a k izolacionismu. Všechny tlak zvenčí, který tuto tendenci vyvolává a posiluje, je nesmyslný a vede k opaku toho, co zamýšlí. Existuje jediná metoda, jak vyprovokovat smysluplný vývoj: přispět k vytvoření situace, kdy totalitní moc se začne ve svém nejvlastnějším zájmu nutit k pohybu a ke změnám. To v žádném případě není metoda konfrontace (ani vnější, ani vnitřní), nýbrž naopak metoda otevřenosti ke kontaktům, ke společným projektům oboustranně výhodným, ke spolupráci a k vzájemnému neohrožování.

13. Z toho všeho je naprosto zřejmé, že celá záležitost je dlouhodobá a že každý spěch a každé přehánění ji jenom prodlužují. Nikdy snad nemělo radikálníčení a vyvolávání konfliktu revolucionářskými hesly a využíváním spontánních ohnisek napětí tak dlouhodobě škodlivé následky jako právě v současné situaci. A kromě toho je tu ještě jeden důležitý bod: Dr. Tesař mluví o pozitivním tlaku „opozice“ a o politice pozitivního přístupu „opozice“. Tady je snad na místě říci, že v současné chvíli taková opozice přinejmenším u nás prostě neexistuje. Chce-li se do toho někdo pustit, nechť tak učiní; i já jsem přesvědčen, že dříve nebo později se taková opozice bude muset ustavit. Sám nevidím, že by doba k tomu byla zralá (tj. že by dost lidí k tomu bylo připraveno). Chtít se však v rámci Charty 77 chopit příležitosti a proměnit ji v takovou opozici je nejenom nefair, ale je to politicky nonsense; opozici se tak ustavit nepodaří, vyvolá se jen nesmyslný konflikt, jehož jediným výsledkem bude likvidace Charty jako jedinečného fenoménu v této komplikované situaci střední a východní Evropy. Nejde tedy vůbec o to, zda někomu daný stav vyhovuje nebo nevyhovuje; Chartu podepisovali lidé, kterým daný stav evidentně nevyhovuje. Má-li však dr. Tesař přitom na mysli daný stav v samotné Chartě, tj. odmítání „širšího zaměření Charty, než jak je vymezeno jejím úvodním dokumentem“, pak ovšem mu opravdu nezbyvá nic jiného než „vytvořit něco nového“. To ostatně chceme většinou i my ostatní – ale nechceme k tomu užívat Charty jako instrumentu, když není po ruce jiný.

14. Nedojde-li k porušení existující mocenské rovnováhy (a to se pro nejbližší dobu nezdá být pravděpodobné), zůstává pevným rámcem naší domácí situace (stejně tak jako situace polské nebo maďarské) politický vývoj v samotném Sovětském svazu. Speciálně u nás jde o stav zcela mimořádný, nenormální, „skleníkový“ či jinak umělý. Proto se může na první pohled jevit nepřijatelně má teze, že základním předpokladem prvních projevů posunu reálné mocensko-politické situace je vytvoření reformní skupiny, ba celého reformního proudu v samotném rámci etablované mocenské vrstvy. Do slova a do písmene to však platí pro vnitropolitický vývoj sovětské společnosti. Do té doby, dokud nedojde k podstatným změnám tam, nelze u nás uvažovat o ničem jiném než o přiblížení k situaci v Maďarsku nebo spíš ještě v Polsku. A až dojde ke změnám tam, budou to změny pozvolné, odpovídající nejspíš tomu, co jsme u nás zažívali počátkem šedesátých let. V obou případech musíme počítat alespoň jako s jednou eventualitou, že u nás dojde nejprve jen k několika personálním přesunům, potom k mírným přesunům v rámci etablované vrstvy a jen velmi pozvolna k rehabilitaci těch, kdo byli delší čas v nemilosti, ale kteří zdaleka nezašli tak daleko, aby sami volali po alternativě. Tady v nejlepším případě nás čeká delší období kompromisů značně neuspokojivý. Pro mne zůstává zatím otázkou, zda na na

takovýto optimální vývoj není celoblokově už pozdě. Perspektivy sovětské politiky se rapidně zhoršují, v každém případě asi mnohem rychleji, než je v možnostech adaptace tak obrovského masivu, spočívajícího na zachování statu quo a odpovídajícího na proměny mezinárodní situace pouze tlustou kůží. V takovém podstatně méně příznivém případě musíme naopak očekávat zmnožení represí ve vnitřní politice a zesílení jejich brutality, a to v tím větší míře, čím víc se katastrofa přiblíží. Nějaký optimismus nebo dokonce bezstarostnost po této stránce považuji za krajně nezodpovědné. A to bez ohledu na to, zda se nám takový výhled jeví jako uspokojivý nebo naopak nevyhovující.

15. Připouštím, že může dojít v historickém vývoji také k neodhadnutelným, nepravděpodobným a překvapujícím zvrátům, jejichž logika se ozřejmí teprve dodatečně. Pro takový případ však bude na místě se s maximální důkladností připravit, promyslet si varianty postupu a zaměřit se na takové cesty, které povedou k integraci a nikoliv jenom k jinému rozštěpení společnosti. Netrpělivost, střečkování a nervózní napadání těch, kteří se na věci dívají poněkud jinak, mohou přinést jen škodu. Vzájemná kritičnost je vysoce žádoucí, ale osobních nevráživostí a nečistých polemik, podsouvajících špatné úmysly lidem jiných názorů, bychom se měli vyvarovat. Dostí na tom, že na bázi Charty se sešli lidé velice rozdílných stanovisek; není vůbec zapotřebí takové rozdíly uměle zvětšovat nebo je vyhledávat z nějakých mimo-věcných důvodů tam, kde vlastně nejsou.

Ladislav Hejránek, konec listopadu 1978

Místo Dialogů

Ročník 1978

Zvláštní číslo 3.

Pro své přátele připravil Jan Tesař
V Brně, duben 1978

Odpověď kritikům

Můj otevřený dopis prof. Hájkovi, tehdejšímu mluvčímu Charty, vyvolal kritiku několika autorů. Někteří v polemice se mnou zdůrazňují nutnost dodržovat čs. zákony, což logicky vyvolává dojem, jako bych já vyzýval k opaku. Není se co divit, že musím vydat /tímto/ své oficiální dementi takové interpretaci. Ostatně některé stránky polemiky neztratily svou aktuálnost; proto odpovídám z nedostatku místa samozřejmě jen k tomu, co jsem již předtím nenapsal.

K dopisu dr. Luboše Kohouta

Došlo tu k nedorozumění, z větší části vinou mou. Použil jsem totiž pro označení soudobých myšlenkových a politických proudů tradičního historického označení Mea culpa. Je to těžké, když nějaké označení používat člověk musí a takové, které by dosud nebylo zafixováno s určitou historickou situací, hledá občas obtížně. Termín „radikál“, jehož jsem použil, nebudiž spojováno s žádnou historickou situací, nýbrž budiž odvozován etymologicky: radix = kořen. Tak tomu ostatně dříve bývalo, teprve časem se stal tento termín označením pro utopisty. V Kohoutově textu je významná poznámka v závorkách, která připisuje „totálně-pluralistickým koncepcím“ Pražského jara spoluvinu za jeho neúspěch. Koresponduje s jedním proudem v mezinárodní literatuře o roce 1968 a má tedy širší význam. Dopis je kritikou mých postojů. Mohu tedy konstatovat, že v r. 1968 jsem nepatřil mezi intelektuály, jimž se říká extrémističtí. Ještě na přelomu let 1967/68 jsem napsal svým přátelům do zahraničí, že tehdejšího nevyššího představitele /tj. Novotného/ považuji za nejlepší řešení a že se bojím těch, kdož připravují jeho pád. K tomuto postoji mne vedlo poznání, že míra svobod je u nás největší ze všech zemí sovětského bloku a že se za Novotného panování pozvolna rozšiřovala. Nebyl jsem samozřejmě proti pokusu obnovit plnou svrchovanost státu a evropskou úroveň občanských svobod, i kdyby byla naděje na úspěch třeba jen mizivá, ale politiku dubčekovců jsem od samého počátku považoval za nezodpovědnou, poněvadž byla totálně prostá vědomí rizik. Představa, že svobody můžeme dosáhnout se sovětským požehnáním, byla utopistická. Realistické byly pouze dvě cesty, a to buď cesta Novotného, anebo cesta radikálního odporu všemi prostředky. Proto jsem si po pádu Novotného velmi přál i pád Dubčekův s jeho nahrazení nějakým novým československým Titem. Velmi jsem si vážil dr. Kohouta, že v r. 1968 tak statečně zastával podobné stanovisko, ba záviděl jsem mu, že pro ně dovede získávat lidi daleko lépe než já. A nyní, po deseti letech, si rozhodně nemyslím, že by příčinou naší porážky byly tzv. extrémistické požadavky. Byla jí mnohem více neschopnost a nezodpovědnost dubčekovské garnitury. Je pravda, co uvádějí prosovětští autoři – že Dubček i jiní byli již v březnu a potom znovu a znovu

výslovně upozorňování, že se SSSR nemíní vzdát své úlohy v Československu. Je znám i svérázný přístup Dubčekův k poslednímu sovětskému varování. A právě dr. Kohout jako první u nás jej porovnával s postojem Titovým v situaci podobné, ale všestranně daleko těžší. A právě v tomto rozdílu vidím základní vnitřní příčinu našeho neúspěchu, a v tomto konstatování mi nebrání, že dnes vidím dost důvodů, abych si Dubčeka vážil za jeho postoj v letech 1970-1976. Je důležité nahlas to říkat tím spíš, že Češi zase mají sklon k tradičním steskům na velmoci, které nás opustily a k ospravedlňování vlastního slabošství. Je to nutné, i když to ruší jednotu opozičního lidu.

Dubčekovskou politiku tehdy vykládali rozumní lidé ve světě tak, že Dubček bezpochyby musí být s někým v Moskvě dohovořen a čeká odtamtud podporu. Dnes se tehdejší nevysvětlitelná lehkomyšlnost jakoby racionalizuje poukazem, že s takovou podporou se počítalo, avšak zapomíná se dodat, od koho ji bylo možno očekávat. To se znovu ozývá v Hájkově interview, a proto jsem také považoval za potřebné napsat, že s Hájkovou politikou v roce 1968 jsem nesouhlasil. Jsem si přitom samozřejmě vědom, že za zahraniční politiku u nás nemůže zodpovídat ministr. Rovněž tak vřele oceňuji, že profesor Hájek našel cestu k Chartě, což pro někdejší představitele dubčekovského vedení není pravidlem.

Na rozdíl od Luboše Kohouta jsem nepatřil k čelným intelektuálům „pražského jara“ a stejně jako on, ani já jsem se tehdy neangažoval pro koncepci pluralistické. Nemám tedy žádné osobní motivy ke svému nesouhlasu s názorem, že by tito „radikálové“ anebo především oni tvořili český díl viny na srpnu. Extrémismus byl jen reakcí na iluzionismus a slabošství oficiální reprezentace. A bez intelektuálů a „extrémistů“ by nebylo vůbec nic, ani za slabošské Dubčekovy vlády, jejíž podstatou bylo podléhat tiskům, a tím méně by pak zůstalo z 68. roku jako tradice pro Čechy i pro evropský demokratický socialismus. Vřele souhlasím s názorem MUDr. Kriegla v jeho španělském interview, že „pražské jaro“ vůbec neskončilo a vůbec poraženo nebylo, protože jeho myšlenky a problémy jsou nadále živé. Jestliže tomu však je tak, pak jenom díky těm, kdo tyto myšlenky vyslovili, a těm nepočetným politikům /jako Fr. Kriegel/, kteří za nimi do konce stáli. Zásluhou těch ostatních, kteří tehdy vystupovali jako „umírnění“, uvážliví a politicky zkušení, je toliko národní neštěstí, které nám rok 1968 přinesl. Luboš Kohouta bych rád viděl vystupovat tak, jak jsem ho obdivoval na jaře 1969; rozchází-li se s touto minulostí, nechci ho jí samozřejmě nijak znásilňovat, ale je mně to velice líto. V každém případě mu děkuji, že mi umožnil jak objasnit, co rozumím pod pojmem „radikální“, tak i na nejbližším nám dějinném příkladu ukázat bezdějinnost „umírněných“ a trvalou životnost myšlenek a činů „radikálů“, což jsem zřejmě ve svém dopise prof. Hájkovi nevyjádřil dost jasně.

Oficiální lehkomyšlnost osmašedesátého roku by nás vůbec měla upoutat. Měli bychom se ptát, jaké má příčiny. Jistě již sociální: nositelé Dubčekovy politiky většinou neměli pocit, že by byli nesvobodní, anebo to považovali za pouhý „omyl“; odtud jejich iluze a pak s deziluzí o „realitě“, jejich pláč, když je šokovalo poznání, a pak strnutí a rezignace. Myslím však, že příčiny tu jsou i hlubší, a to tradice české politiky, která byla vždy „optimistická“, počítala s dobrou vůlí velmocí, s mocným spojencem atd., aniž by tuto víru nějak racionálně zakládala, natož pak se snažila „optimistickou“ situaci vlastním jednáním vyvolat. Naši sousedé se většinou naučili, že každý silný požívá slabého a že každý malý, který chce svébytně existovat, musí především z toho vycházet a tak či onak ten základní problém řešit. Češi zásadně doufají ve velkomyslnost mocného, případně v odměnu za svou loyaltitu, a přirozená deziluze je vždy znovu východiskem slavných českých kapitulací. Tito při roztrže mobilizoval, Cesucecu se opřel v duchu národní

tradice /o Čiňany; Češi vycházeli z nijak nezdůvodněného předpokladu, že jim velmoc dovolí /proč vlastně?/, a ne-li, že se nedá nic dělat. Obdobně jednal Beneš se Stalinem, Hácha s Hitlerem. Ale nejde jen o analogie. Tytéž charakteristické znaky /důvěru v odměnu za loyaltitu/ má česká politika i dlouhá léta za Rakouska. Zřejmě tu nepůjde jen o důsledek málo vyvinutého státního vědomí a nízké politické kultivovanosti. Jde o jeden z projevů charakteristické nedůslednosti v českém myšlení, jak je můžeme vidět například již v 16.-17. století, ba dokonce i za husitství. A pochybujeme-li, zda české dějiny vůbec mají nějakou kontinuitu, dost možná, že je právě v tomto. – Nějak nám to však vždycky vyšlo, řekne na to hrdě Čecháček, - vyšlo nám to tak, odpovídám, že nezávislosti moderního českého státu čítá se dvacet let, zatímco jiné, menší a neméně exponovaně usídlené národy jí čítají staletí. Uspokojuje-li to koho, je to těžká věc a zbytečná debata.

Rukavici, kterou mi kolega Kohout hází, musím sebrat a přiznat se: Ano, také já.. schvaluji atentát na Heydricha! Dodávám, že z hlediska čs. zahraniční reprezentace byl nezbytný, poněvadž bylo třeba v evropském veřejném mínění nějak vyvážit negativní dojem z české loyality vůči nacistům. Výsledek války byl nejistý a obnovení samostatného státu i v případě vítězství spojenců vůbec ne samozřejmostí. Dr. Beneš nutně potřeboval důkaz, že Češi jsou na straně Spojenců. Buď Češi chtějí svůj sát anebo nechtějí; pokud chtějí, musí vzít na vědomí, že svět je zlý a nedává svobodu zadarmo. Pokud jde o mne, jsem rozhodně pro českou státní nezávislost a pro občanské svobody v českém státě a stavím tyto hodnoty výše než mnohé jiné. Bylo by mi ovšem milejší, kdyby si byli Češi vůči nacistům počínali tak královsky jako norský Hakon a jeho poddaní či jako občané a velkovévodkyně lucemburští, takže by pak nebylo zapotřebí ani osudného atentátu.

Pokud je mi pak /nikoli dr. Kohoutem/ předhazováno, že se ohlídím po cizích vzorech, přiznávám beze všeho, že je to vskutku tak, že se obdivuji zejména všem sousedním „věčným nepřátelům“ Polákům i Maďarům, ba i Němcům a dokonce Rusům, ba že jim i závidím a že co je české, nezdá se mi vůbec hezké. V r. 1966 jsem publikoval úvahu, kde jsem se přihlásil k českému vlastenectví jako pocitu odpovědnosti, jehož člověka nikdo nezavíjí – nikoli tedy štěstí, hrdosti či zalíbení. A k tomu nemám, co bych dodal.

Luboš Kohout možná namítne, že zde píšou o něčem jiném než předtím. Chtěl jsem tu naznačit, že v představách části „exkomunistů“, jak jsem je načrtl ve svém prvním dopise – trvám že výstižně – nalézám dřívější stoupence Dubčekovy. Zároveň však také, že Dubček a jeho politika mají své české kořeny – je mi líto, že tuto okolnost jsem v dopise prof. Hájkovi ponechal stranou, čím jsem vlastně „exkomunistům“ ublížil.

Byla tu však řeč o nedůslednosti a plytkosti českého myšlení, a totě přirozené východisko: přecházím totiž k dopisu dr. Ladislava Hejdánka – nikoli mně, nýbrž o mně. Dr. Hejdánek se snaží vyrovnat si se mnou účty za něco jiného, než je můj dopis Hájkovi. To je jednak známo, jednak k mé výhodě zřejmo. Tón, který zvolil, je jeho věc a nebudu na to reagovat, jako zase moje věc je, že nijak nezakrývám svou jízlivost. A tak zbývá jenom jedna stručná, ale kategorická výhrada: dr. Hejdánek chce svůj tón vyvážit tím, že mne nazývá familiárně, a k tomu můj souhlas nemá. Mé jméno musí být používáno tak, jak jím podpisuji. Nemíním stážovat jeho falešné stylizaci. Čím zároveň považuji své účty s dr. Hejdánkem za vyrovnané. Nejsem velkomyslný: zadostiučiněním je mi to, že Hejdánkův text, jímž takříkaje vcházím do věčnosti jako Pilát, je tak špatný.

K věci již c ladně: Jádrem Hejdánkova dopisu je jedna věta: „Čs. zákony ve své většině nejsou špatné.“ To je pak doplněno argumentací, že jde o jejich dodržování. Nuže, tvrdím: čs. právní řád ve svém celku je špatný.“ Z tohoto stanoviska naprosto neplyne, že ten, kdo je zastává, zároveň vyzývá, aby byly zákony vědomě porušovány. Konstatuji, že to nečiním. Mé závěry směřují zcela jinam.

Nejprve však argumentace pro výchozí tézi. Bude mi potěšením, když ji dr. Hejdánek „důkladně proklepe“, neřku-li už vyvrátí.

Spor uvedených dvou tézí je možno interpretovat ve třech aktuálních rovinách: 1. politické, 2. juristické, 3. historicko-filozofické /proč je odděluji, vyplyne z dalšího/.

Ad 1. Svě tvrzení, že čs. zákony „špatné“ – používám Hejdánkova termínu – jsou, opírám o parafrázi – kvůli stručnosti ne citát – autoritativního výroku předsedy vlády ve sněmovně. Řekl totiž, že náš právní řád vcelku i v každé jednotlivé normě je a musí ještě více být nástrojem politiky strany. Podtrhuji, co se mi zdá právě tak špatné jako pravdivé. Tvrdí-li kdo opak, samozřejmě mu jeho názor neberu. Konstatuji jen, že bud' nemá parafrázovaný výrok za pravdivý, anebo takový stav za špatný. Ten, kdo zastává stanovisko první, je pro mne politicky velice naivní, a ten, kdo stanovisko druhé, se svými politickými představami od představ mých naprosto rozchází. Zásadní výhrady k právnímu řádu má i Akční program KSČ z jara 1968, a od té doby se k lepšímu změnilo jen postavení Slovenska, k horšímu mnoho; kdo tedy tvrdí opak, vrací se před Akční program! Takže bych nemohl za svého představitele či mluvčího považovat ani jednoho, ani druhého. Takový je přímočarý logický závěr a tertium non datur.

Jak to ovšem v životě bývá, logická dilemata nejsou vždy reálná. Smím-li vybočit pro tento odstaven z přísné logické argumentace, domnívám se, že tak je tomu i v tomto příběhu ze života. Tak jako dr. Hejdánek není mluvčím mým, nejsem ani já interpretem jeho – nicméně smím vyjádřit názor, že ani jedna ani druhá strana logického dilematu není jeho případ. Realita života je, že zase jednou /tak jako v tolika případech, na které jsem kriticky poukázal jinde/ vzal z větrů kolem nás vanoucích jakousi „axiomu“ a zapomněl ji „důkladně proklepat“. Což by zejména filozofové dělat neměli.

Ad 2. Spor o „špatnosti“ či nikoli špatnosti zákonů možno vést mimo spor dvou politických stanovisek; proto toto hledisko odděluji. Naše zákony /ve svém celku a vzájemné konfrontaci/ jsou špatné i z čistě juristického hlediska. Jako negativní příklady dokonce vešly do právně teoretických studií. Jako špatné byly hodnoceny i čs. právními vědci na jaře 1968.

Čs. zákony jsou /ve svém celku/ špatné zejména proto, že a/ nelze podle nich – bezvýhradně podle nich – jednat v žádné oblasti společenského života, zejména ne v hospodářství.

b/ při vzájemné konfrontaci jsou jednotlivé zákony v jinde nezvyklé míře protikladné.

Ad 3. Spor dvou tézí lze uvést též v rovině historicko-filozofického taktizování.

Pokračujme však dále: Nástrojem diktatury, která nám vládne, je právní řád, avšak neméně i neřád. Zákony „špatné“ z hlediska sub jedna, ale zejména dvě, umožňují, že každý /skoro, kdo se nějak exponuje, může být v potřebnou dobu pro něco zavřen a že celé významné sociální skupiny jsou tím lacino udržovány v závislosti a naprosté povolnosti vůči politické moci. Jde tu zejména o manažery, technickou inteligenci, ale také o každého v jakékoli vedoucí funkci. V tom je pak také jedna z příčin stagnace rozsáhlých oblastí společenského života. Myslím, že v komplexu všech ostatních příčin právě tato rozdílnost mezi totalitou typu fašistického a bolševického zapříčiňuje, že totalitní diktatury fašistického typu jsou ve srovnání s bolševickými

technologicky a ekonomicky progresivnější. Nenadsadíme, budeme-li považovat nedostatek právních norem, jejich nekvalifikovanost a vzájemnou rozpornost za významný předpoklad fungování diktatury daného typu, a překonávání stavu právní zvláště tedy pak také za překonávání totalnosti diktatury.

Rozdíl v právním stavu mezi fašistickými a bolševickými diktaturami má za následek odlišné podmínky pro činnost politické opozice, která se objevuje ve fázi počínajícího rozkladu obého typu. Opozice v diktaturách fašistického typu má velkou výhodu v tom, že tamní diktatury a neovládá ekonomický život společnosti v takovém rozsahu jako zřízení bolševické. Opozice má ekonomické možnosti a může být proto širší. Ale proti tomu stojí zase veliká nevýhoda v právním stavu. Fašistický stát je vždycky „rechtsstaat“ a vztahy ve společnosti přísně kodifikuje. Opozice se může prosadit jedině ve výslovném a zřetelném konfliktu s daným právním stavem, což pak vede jednak k její zesílené inklinaci k podzemí a násilí, jednak /proto, ale i beztak/k silnějším represím, jimž je vystavena ve srovnání s opozicí v pozdních fázích bolševických. Opozice v bolševických zemích má právní postavení mnohem snazší, protože situace právního neřádu /která je nástrojem diktatury/ je výhodou i pro ni: v džungli nekodifikovaných vztahů a protirečících si norem se dá nalézt jakýsi prostor pro její legalitu, a navíc, protože režim tohoto typu chápe zákony propagandisticky a ve své propagandě se dovolává humanistických a demokratických principů, může opozice vystupovat jako síla nejen zcela legální, nýbrž, zachce-li se jí, též jako zcela legitimní.

Plyne z toho pochopitelná snaha diktatury zmocnit se onoho území nikoho v džungli a kodifikovat si je pro sebe /“vedoucí role“ a jiné změny ve východoevropských ústavách/, jakož i nutnost opozice stále bojovat a rozšiřovat, zlepšovat legalitu vlastního postavení a činnosti. Dokáže-li si opozice „své“ území uhájit, nemá zapotřebí „stavět se mimo zákon“. Musí však pamatovat, že jí protivník z tohoto území nikoho bude chtít vytlačit, a že si dokonce přeje, aby je opustila a uchýlila se pod zem. Nechce-li opozice vyjít tomuto přání protivníka vstříc, musí ustavičně svádět o svou legalitu zápas. Střetnutí bude probíhat na samé mezi legality a jeho podstatou musí být naléhání nepřestávající tlak opozice na tuto mez, její zatlačování ve vlastní prospěch, a to v co nejširším prostoru, v co možno nejrůznějších oblastech společenského života.

Dr. Hejdánek mi vytýká, že ve dvoustránkovém dopise prof. Hákově nevytyčuji žádný program. Třebaže je to výtku kuriózní, mohu si dovolit ji přijmout a takový program tu zformuluji, třebaže s dvojitou výhradou: 1. že pod pojmem „program“ si nebudeme představovat nějaký ideologický dokument, nýbrž zcela konkrétní vyslovení souvislého názoru o tom, co je třeba a možné podnikat hned v tuto chvíli, ale s perspektivou dalekosáhlou, a 2. že to v tomto pojednání učiním pouze po užší oblast možné společenské aktivity, o níž je tu řeč: Je třeba vycházet z reálného politického zřízení a „stavu socialistické zákonnosti“, jak jsem je tu v největší zkratce uvedl, alespoň pokud se dr. Hejdánkovi nepodaří vyvrátit mé artikuly.

Prvním, všeobecným závěrem je, že pouhé výzvy k dodržování zákonů jsou čistě platonické a neřeší vůbec nic. Na druhé straně je zřejmé, že stav nedostatečné, nedořešené zákonnosti a existence četných vzájemně si protirečících norem v nejrůznějších oblastech života je významným zdrojem moci diktatury a dává jí také prostor k manévrování. Překonání stavu nedostatečné zákonnosti může být za této situace /a za samozřejmé existence určitých nezbytných podmínek, které však musíme nechat stranou/ možnou cestou k postupnému překonávání totalitní diktatury a k vytváření občanské společnosti. To však může postupně

nastávat jedině v důsledku pozitivního tlaku opozice a nenastane, jestliže ta se tohoto úkolu nezhostí. A proto můj „programový“ závěr pro tuto oblast: je třeba rozvíjet konstruktivní úsilí a od solidarizačních akcí ve prospěch obětí justiční zvěle /ovšemže polemicky navazuji na Hejdánkovu pasáž o bezradných lidech, žádajících si pomoci/ postupně a podle sil přecházet k podnětům k legislativním úpravám, ale také dokázat vyvíjet pozitivní tlak k realizaci takových úprav. To je cesta, která je ovšem nesmírně náročná, avšak v mnohaleté perspektivě jediná reálná. Tomu, kdo namítá, že je nad naše síly, odpovídám, že možná souhlasím, avšak že v tomto případě je třeba námitku domyslet do konce a říci, že celá historická situace překonání totalitní diktatury je nad naše síly. Alternativou pro pozitivní přístup opozice ke společenským problémům, jehož konkrétní aplikaci v jedné dílčí oblasti zde navrhuji, je prázdné žvanění, a to může mít dvě základní formy: jednu konzervativní, která tvrdí, že naše zákony nejsou špatné, a /teoreticky/ druhou „revoluční“, která by je třeba chtěla smést. Obojí je jen zbožné přání.

Pro širší teoretický rámec myšlenky, kterou zde propaguji, upozorňuji čtenáře na svou úvahu pro benátské Biennale, kde jsem se pokusil zformulovat východiska pro požadovaný na mně program. Na kritické připomínky dr. Hejdánka čekám již pět měsíců, stejně jako na jeho stanovisko k navrhovaným konkrétním aplikacím toho, co nazývám politikou pozitivního přístupu opozice k problémům společnosti za odumírajícího totalitarismu. Prozatím jsem se dočkal pouze banalizace své myšlenky v jednom jeho Dopisu příteli, kde se doporučuje vytváření jakýchsi svobodných bytových družstev. Taková myšlenka je dnes zcela iluzorní, poněvadž moc z vlastních zkušeností dobře ví, co znamená sebemenší zárodek svobodného družstevnictví jako hospodářská základna politické opozice, a proto je ještě dlouho nedopustí. Není náhodou, že proti „nedovolenému podnikání“ směřuje nejostřejší justiční persekuce. /Zaznamenáváme vůbec tento rys daného politického zřízení? Není to irracionalita režimu, nýbrž jeho chytrost/. Uplyne ještě mnoho let, než dospějeme k tomuto stadiu. Podobné možnosti však existují v jiných směrech, jak o tom bylo už psáno; pokud nejsou spojeny s hospodářským podnikáním, je jejich legalita bezpečnější anebo snáze dosažitelná, a proto zájem o tyto oblasti je mnohem aktuálnější.

Souhlasím ovšem s Hejdánkem, že i kdyby jen jeden jediný signatář Charty odmítl širší zaměření Charty, než jak je vymezeno jejím úvodním dokumentem, bylo by nutno jeho názor respektovat. V tom případě ovšem, nevyhovuje-li nám status quo, museli bychom vytvořit něco nového. Pokud se týče mně, daný stav mi nevyhovuje a třebaže si uvědomuji, že jeho překonání bude záležitostí snad několika desetiletí, rád bych, aby se beztak dlouhá doba zbytečně neprodložovala.

Jan T e s a ř